

ŞENGÖZ, Murat (2020). Kitap İnceleme: Kurban, İ. Şarki Türkistan Cumhuriyeti. *Türk Ekini Dergisi Sayı 6, s. 50-56.*

Kitap İnceleme: Kurban, İ. (1995). *Şarki Türkistan Cumhuriyeti*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Murat ŞENGÖZ*

Yazar kitabın ilk bölümünde Türkistan coğrafyası ve tarihi hakkında bir bilgilendirme yapmaktadır. Türkistan, Türklerin yaşadığı ülke manasına gelir. Türkistan bölgesinin batısında Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan, Özbekistan ve Türkmenistan yer alır. Türkistan'ın doğusunda ise 2 milyon km²'ye dayanan yüzölçümü ile halen Çin'e bağlı özerk bir otonom bölge olan Şarki Türkistan bulunmaktadır (Kurban, 1995a). Şarki Türkistan, Türkleri'nin ilk anayurdudur. Şarki Türkistan bölgesi Türkiye coğrafyasının iki katından daha büyüktür ve bütün Çin toprağının yaklaşık beşte birini teşkil etmektedir.

Şarki Türkistan'ın demografik yapısı hakkında ise tam sağlıklı bilgi edinmek oldukça güçtür. Bunun en büyük sebebi, Çin'in kaygılarından dolayı nüfus ile ilgili sağlıklı bilgiler vermemesidir. Çin Hükümeti tarafından gerçeğe uymayan ve bölgede yaşayan Türk sayısını az gösteren rakamlar ilan edilmektedir. Çin'in Ankara Büyükelçiliğinin resmi internet sitesinde Şarki Türkistan'da yaşayan Uygurların nüfusu sadece 7 milyon olarak belirtilmektedir. Şarki Türkistan milli liderlerinden Mehmet Emin Buğra ile İsa Yusuf Alptekin'in verdiği bilgilere göre ise bölgede 24 milyonu Uygur olmakla beraber 40 milyon insan yaşamaktadır. Bununla beraber yabancı kaynakların verdiği rakamlar ile yapılan incelemeler sonucunda şu anda Şarki Türkistan'da 15–20 milyon civarında Türk olmak üzere toplam 30 milyon insanın yaşadığı söylenebilir.

Şarki Türkistan, Türk tarihinin başlangıcından beri Türk Devletlerinin hâkimiyetinde kalmış bir ülkedir. M.Ö. 300-M.S.93 yıllarında Hun İmparatorluğu'na, 522–744 yılları arasında Göktürk Hakanlığı'na, 744–880 arasında Uygur Devletine, 751–870 arasında Karluk Devletine, 844–1212 yılları arasında Karahanlı Devletine ve 1507–1679 yılları arasında Seidiye Hanlığına merkezlik yapmıştır (Kurban, 1995b).

* Dr, Savunma Bakanlığı, Ankara, Orcid Numarası: 0000-0001-6597-0161, muratsengoz74@gmail.com.

Çinliler de tarih boyunca zaman zaman Şarki Türkistan coğrafyası üzerinde kurulan Türk devletlerinin zayıflamasını fırsat bilerek ve İpek Yolunu elinde tutmak için Şarki Türkistan'ı M.Ö. 104, M.Ö.59, M.S 73, 448, 657 ve 744 yıllarında toplam 6 kez istilaya girişmişlerdir. 751 yılından sonra ise 1000 yıl süreyle Şarki Türkistan Çin istilasına uğramamıştır. Karluklar tarafından desteklenen İslam Kuvvetleri ile Çinliler arasında cereyan eden Büyük Talas Muharebesi (751)'nden Çinliler ağır mağlubiyete uğramış, Tarım Ovasının Uygurlara geçmesini sağlayan ve Çin'in Orta Asya'dan çekilmesini intaç eden bu savaş sonrası Çinliler tam 1000 yıl Orta Asya'ya yani Türkistan'a el uzatamamışlardır. Ancak, 1757 yılında Çin-Mançular Şarki Türkistan'ı işgal etmişlerdir. Şarki Türkistan'ın Çin işgalinden sonra bölgede yüzlerce silahlı ayaklanma olmuştur. Bu zaman zarfında Şarki Türkistan'da üç defa milli devlet kurulmuştur (Günay, 2005).

1. Yakup Han Devleti (Birinci Milli Devlet; 1865–1877)

Yazar kitabın ikinci kısmında 1865 ile 1877 yılları arasında Yakup Han liderliğinde bağımsızlığını elde eden ve kurucusunun adıyla anılan, Yakup Han Devleti'nin kurulması, kısa yaşamı ve yıkılışı hakkında arşiv ve belgelere dayanarak açıklamalar yapmaktadır. Şarki Türkistan Fransa ve İngiltere tarafından Rusya'ya verilen destek ile kışkırtılan ve Rusya ile Çin Devletleri arasında 1841-1864 yılları arasında afyon üretimi ve ticaretini serbest bırakılması talebiyle gerçekleşen Afyon Harbi Çin'in mağlubiyeti ile sona ermiştir. Çin'in Rusya'ya karşı kaybettiği bu büyük savaşın neticeleri ülke halkları için acı olmuştur. Çin Devleti halk üzerindeki vergileri artırmak zorunda kalmıştır, bu durum ise ülkede çeşitli isyanlarla bağımsızlık taleplerinin artmasına sebep olmuştur. Bu isyanların en önemlileri arasında Uygur Türklerinin verdikleri bağımsızlık mücadeleleri sayılabilir.

Bu isyanlardan en büyüğü 1863 yılında Sadık Bey önderliğinde başlamış, komutanlığını Yakup Han'ın yürüttüğü ordu ile Kaşgar, Yarkent, Hoten ve Kuçar şehirleri alınarak Çinlilerden kurtarılmıştır. 1864–1867 yılları arasında Şarki Türkistan'da esaret altında kalan diğer şehirleri de kurtarmak için mücadele başlamış ve 1867 yılında tüm Şarki Türkistan'ı himayesine alan bir Yakup Han Devleti ortaya çıkmıştır. Bu tarihte birlikte Yakup Bey, Han unvanını almıştır.

Yakup Han Devleti'ni kurduktan sonra bekası için büyük güçlerle temasa geçmiştir. Yapılan girişimler sonucunda Osmanlı İmparatorluğu, İngiltere ve Rusya bu devleti resmen tanımıştır. Ülkede istikrarı sağlayan Yakup Han'ın ilk icraatı Osmanlı İmparatorluğu nezdinde elçi göndermek olmuştur. Yakup Han varlığını devam ettirebilmek için Osmanlı Devleti Padişahından himaye talebinde bulunmuş; ve Osmanlı Devletine bağlanmayı teklif etmiştir. Osmanlı Devleti Yakup Han'ın bu taleplerine Şarki Türkistan'a bir askeri heyet ve bir miktar silah göndererek karşılık vermiştir. Osmanlı Devletinin bu desteği bilhassa Kaşgar'da büyük coşku ve sevinç ile karşılanmış, camilerde hutbeler Osmanlı Padişahı adına okunmaya başlanmış ve Osmanlı Sultanı adına para bastırılmıştır. Osmanlı Devleti tarafından gönderilen askerş heyetin desteği ile Yakup Han ülkesinde yaklaşık yüzbin mevcutlu bir ordu teşkil etmeyi başarmıştır.

İstikrarlı politikalarla büyük güçler arasında dengeyi sağlayan Yakup Han, İngiltere ile birçok ticaret antlaşması imzalamıştır. İngiltere'nin Yakup Han'a destek vermesinin temel sebeplerinden biri, kendi çıkarları doğrultusunda, güneye doğru ilerleyen Rusya'nın Hindistan sömürgeci tehdit edebileceği ve bu bölgede kurulmuş olan Türk Devleti'nin tampon olabileceği varsayımı olmuştur. Ancak İngiltere, kurulan bu devletin Osmanlı ile olan sıcak ilişkileri ve Yakup Han'ın güçlü hâkimiyeti sebepleriyle bir süre sonra arkasındaki desteği çekmiş ve hatta Çinlilere işgal safhasında yardım bile etmiştir.

Şarki Türkistan'daki bu bağımsız Türk devletini kendi egemenlikleri altındaki Hindistan ve Türkistan için zararlı gören İngiltere ve Rusya, bu devlete karşı anlaşmışlardır. 1875 yılında İngiltere Çin'e büyük bir kredi açmıştır. Rusya da askeri yardımda bulunmuştur. Bu yardımlar neticesinde güçlü bir Çin ordusu harekete geçerek Şarki Türkistan içlerine girmiştir. Mayıs 1877 tarihinde Yakup Han'ın beklenmedik ölümü üzerine, iki oğlu ve bir veziri arasında çıkan taht kavgaları sonucu ülke parçalanmış ve bu ortamı entrikalar ile hazırlayan Çin, 1878'de Şarki Türkistan'ı yeniden istila etmiştir. Çinliler, bu bölgede Ruslar'ın varlığına ve menfaatine karşı çıkararak Çinlilerin burada barınmayacağını bildiği için Ruslarla anlaşma yoluna gitmiştir. Çinliler, Rusların da desteğini alarak Şarki Türkistan'ı Çin'in 19. eyaleti 1884 tarihinde ilhak etmişlerdir. Böylece Türk-Osmanlı İmparatorluğu'nun bir parçası olan bu tarihi Türk yurdu, Türk âleminde koparılmıştır. Çin Yönetimi 1884 tarihinde ülkenin tarihi ve coğrafi adı olan Şarki Türkistan'ı 'Yeni Eyalet' anlamına gelen 'Şincang' olarak değiştirmiştir.

Bu tarihten itibaren buradaki yönetim, sürekli olarak Çin'den getirilen Han ve Mançuları yöneten en verimli topraklarına yerleştirmekle uğraşmıştır. Yerli halkı zorla sürmüşler, gerçek anlamda ilk defa bölgeyi yönetsel anlamda idare etmeye başlamışlardır).

2. Şarki Türkistan Devleti (İkinci Milli Devlet; 1933-1937):

Yazar kitabın bu kısmında bağımsızlığını elde eden ve Şarki Türkistan Devleti olarak anılan İkinci Millet Devlet hakkında bilgi vermektedir. Şarki Türkistan'daki ikinci Mançu istilası 1911 yılına kadar devam etmiştir. 1911'e gelindiğinde Çin Mançu İmparatorluğu'nun 300 senelik hâkimiyeti sona erdirilmiş Milliyetçi Çin Hükümeti kurulmuştur. Bu dönemden itibaren bölge, fiili olarak genel valiler tarafından Rusların desteğiyle idare edilmeye başlanmıştır. Şarki Türkistan halkı bu dönemde de büyük acılara katlanmak zorunda kalmış ve birçok insan canından ve malından olmuştur (Bayırmıza, 1995).

Çin'deki iç karışıklıklardan yararlanan bazı genel valiler, Şarki Türkistan'ı doğrudan doğruya kendi yönetimleri altında tutmaya başlamışlardır. Bunlar Çin'deki Cumhuriyet Yönetimi'nin emirlerine karşı gelerek Şarki Türkistan'ı kendi istekleri doğrultusunda yönetmişlerdir. Göreve gelen generaller otoritesini o kadar sınırsız kullanmışlardır ki 1922 yılında hükümetten izinsiz Rusya ile bir ticaret antlaşması bile yapılmıştır. Bu dönem boyunca kendi içinde darbeler hazırlayarak ve birbirlerini öldürerek iktidar savaşı veren Çinli generallerin ortak noktası da elbet halkın sömürülmesi ve horlanması olmuştur (Donuk ve ark., 1991).

Çin rejiminin Şarki Türkistan halkına yaptığı işkence ve zulüm sonrası, 20'nci asrın başlarında Orta Asya'da oluşan milliyetçilik akımı, birçok ayaklanmanın ortaya çıkması ile sonuçlanmıştır. 1931 yılında Çinli işgalcilere karşı Kumul'da Hoca Niyaz Hacı ve Salih Dorga liderliğinde büyük bir ayaklanma başlamıştır. Ayaklanmalar kısa sürede Urumçi'ye ulaşmıştır. Aynı zamanda değişik bölgelerde büyük çaplı ayaklanmalar başlamıştır. 1932 yılında Hoten'de Mehmet Emin Buğra, Sabit Damolla ve Muhammed Niyaz Alem liderliğinde ayaklanmalar olmuş ve Hoten Çinlilerin elinden alınmıştır.

Bu ayaklanmaya İngiltere'nin verdiği destek ile birlikte 12 Kasım 1933 tarihinde "Şarki Türkistan Devleti" kurulmuştur. Devlet yetkilileri bağımsızlık mücadelelerine destek sağlamak için Türkiye, Hindistan, Afganistan ve İngiltere gibi ülkelere elçiler göndermişler ve devletin tanınmasını talep etmişlerdir. Bu yeni Türk Devleti'nin Dışişleri Bakanı Ankara'ya çektiği telgrafla Şarki Türkistan'da yeni bir Türk devletinin kurulduğunu müjdelemiş ve "Gökbayrak'tan Albayrak'a Selam" mesajı ile bağlılığını bildirmiştir. Ulu Önder Atatürk, Şarki Türkistan'daki bu gelişmeler ile çok yakından ilgilenmiş, idealist aydınları Şarki Türkistan'a yollayarak milli liderlerin birlikte hareket etmeleri ve işbirliği içinde bulunmaları hususlarında tavsiye ve telkinlerde bulunmuş ve olayları yakından takip etmiştir (Donuk, 1987).

Şarki Türkistan coğrafyası hem Rusya'nın hem de Çin'in ilgi alanında olmuştur. Bu sebeple Şarki Türkistan Türkleri her zaman Rusya ve Çin arasında bir denge politikası izlemişler ve her iki ülkenin de istismar ve kışkırtmalarına karşı ihtiyatla yaklaşmışlardır. Bu durum Şarki Türkistan Türklerin bağımsızlık talepleri baskı altına almıştır. Özellikle Şarki Türkistan Türkleri, Sovyet Rusya'nın istismar ve kışkırtmalarına karşı, Sovyetlerin Batı Türkistan Türklerine karşı gerçekleştirdiği acımasız asimilasyon politikaları nedeniyle uzak durmuştur. Bu sebeple 1933'deki gerçekleşen bağımsızlık girişimi Şarki Türkistanlı Türklerini, hem Rusya, hem de Çin ile karşı karşıya bırakmıştır. Ne var ki, 1934-1937 arasında ardı ardına yaşanan savaşlardan sonra Şarki Türkistan fiilen bu sefer de Sovyetlerin hâkimiyetine girmiştir. Bu sırada başlayan II. Dünya Savaşı ile birlikte Ruslar askerlerini Şarki Türkistan'dan çekmişlerdir. Rusların çekilmesi ile birlikte milliyetçi Çin birlikleri kısa süreliğine de olsa Şarki Türkistan'ı tekrar işgal etmiştir.

Böylece 1933 yılında çıkan ayaklanmalar neticesinde kurulan "Şarki Türkistan Devleti" İngiltere'nin kısa bir süre sonra desteğini çekmesi ve Çin-Rusya anlaşması ile birlikte yeniden işgal edilmiş ve 1937'de Şarki Türkistan'ın bağımsızlığı sona ermiştir).

3. Şarki Türkistan Cumhuriyeti (Üçüncü Milli Devlet; 1944-1949):

Yazar kitabın bu kısmında bu kez Şarki Cumhuriyet Cumhuriyeti olarak anılan üçüncü milli devlet hakkında bilgi vermektedir. 1937 işgali ile birlikte, Şarki Türkistan'daki Çin baskısı büsbütün artmıştır. Bu baskılar sonucunda halk Çin'e karşı yer yer direnişe geçmiştir. Bunlardan bir kısmını yine Rusya desteklemiştir. Eylül 1944'te İli'de çıkan ayaklanma sonuç verir ve İli, Altay, Tarbagatay vilayetleri kurtarılarak 12 Kasım 1944 tarihinde Gulca şehrinde Ali Han Töre başkanlığında Şarki Türkistan

Cumhuriyeti ilan edilmiştir. Bölgenin kuzeyindeki iki büyük vilayet Çöçek ve Altay Kazakların ayaklanmaları ile kısa sürede bağımsızlığına kavuşmuştur. 1945'in ortalarına gelindiğinde Şarki Türkistan Cumhuriyeti'nin idari ve yönetim mekanizmaları kurulmuştur. Çok düzenli bir milli orduya sahip olunmuş ve Milliyetçi Çin ordusundan Şarki Türkistan'ın kuzeyinin büyük bir bölümü geri alınmıştır. Milliyetçi Çin ordusu ise Urumçi'nin yakınlarındaki Manas Irmağı'nın doğusu ve Urumçi civarında savunmaya geçmiştir. Şarki Türkistan Milli Ordusu Urumçi'yi bir hücumla geri alabilecek kadar ilerlerken, Milliyetçi Çin bir taraftan Sovyetler Birliği'ni milli orduyu desteklemekle suçlamıştır, bir taraftan da arabuluculuk etmesini ve Milli Ordunun Urumçi'ye girmesini engellemesini istemiştir (Bekin, 1995).

Ekim 1945'te Sovyetlerin, Şarki Türkistan Milli Hükümeti'ni, Milliyetçi Çin Hükümeti Vekili Zhan Zhizhong'la görüşmeye zorlamasıyla, 14 Ekim'de görüşmeler başlamıştır. Pazarlıklar aylarca sürmüştür. Ön anlaşma Ocak 1946'da imzalanmıştır. Şarki Türkistan'ın Milli Ordusuna ilişkin anlaşma Haziran 1946'da imzalanmış ve Zhang Zhizhong'un Başkanlığında koalisyon hükümeti kurulmuştur. Ahmetcan Kasım, Cumhurbaşkanı Zhang Zhizhong'un yardımcısı olmuştur. Alihan Töre, Sovyetler tarafından Özbekistan'a götürülmüş ve bir daha ondan haber alınamamıştır. Zhang Zhizhong ise bölgeyi yönetmekte çok güçlük çeker. Üstelik halk bağımsız bir Şarki Türkistan'dan yanadır. Dolayısıyla Milliyetçi Çin Hükümeti bölgede yeniden itibar kazanmak için istemeyerek olsa da Mayıs 1947'de Zhang Zhizhong'un yerine, Türkçü kişiliğiyle tanınan Mesut Sabri Baykozi'yi atar. Mesut Bey geldikten sonra kendi kadrosunu kurmuştur. Milli hükümetin koalisyondaki ortakları tekrar Gulca'ya dönerek bir takım sivil toplum kuruluşlarını kurmuşlardır. Bunlar devam ederken, Sovyet yönetimi Milliyetçi Çin'le komünistler arasındaki iç savaşta komünist Çin tarafına büyük destekler sağlamıştır. Şarki Türkistan'ın Çin'in toprağı olduğunu kabul eden anlaşmalar yapılmıştır. 1949'da Sovyetler, Şarki Türkistan Milli Hükümeti'nin kurucu üyelerinden önde gelenleri Pekin'de yapılacak bir toplantıya katılmaları gerektiğini savunarak uçak ile Kazakistan üzerinden Pekin'e gönderileceğini söylemiştir. Daha sonra bu uçağın bilinmeyen bir arıza neticesinde bir dağa çarparak parçalandığını açıklamıştır. Bu hadisenin gerçek yüzü bugüne kadar belgelenmiş değildir. Şarki Türkistan halkı bu olayın şoku içinde lidersiz iken bu fırsattan yararlanan Çin komünist ordusu General Wang Zhen'in komutasında 25 Eylül 1949'da bölgeye girmiştir. Halk kendi çapında direnmeye çalışmış ancak başaramamıştır. Bölge halkı komünist Çin'in işgaline karşı direnişte pek çok insanını kaybetmiştir.

Sonuç ve Değerlendirme

Şarki Türkistan üzerindeki Çin istilası üç büyük devreye bölünebilir. 1757–1863 yıllarını kapsayan Birinci Çin İstilasası Devri; 1878–1944 yıllarını kapsayan İkinci Çin İstilasası Devri ve 1949 yılından başlayan Üçüncü Çin İstilasası Devri. Yakın çağımızın dünyasında, hiçbir bölge Şarki Türkistan kadar çok isyanlara ve tekrar tekrar istilalara sahne olmamıştır.

1862 yılında Şarki Türkistan'da meydana gelen millî ayaklanmalar sonucunda 1863 yılında Yakup Han yönetiminde, Türkiye, İngiltere ve Rusya tarafından resmen tanınan “Yakup Han Devleti” kurulmuştur.

Rusya, kısa bir süre sonra yeni kurulan bu Türk Devletinin Osmanlı İmparatorluğu ile yakın ilişkiler kurmasından rahatsız olmuş ve desteğini çekmiş, hatta Çin'e yardım etmiştir. Yakup Han'ın 1877 yılındaki ani ölümü üzerine ise; iki oğlu ve bir veziri arasında çıkan taht kavgaları sonucu ülke parçalanmış ve bu ortamı entrikalar ile hazırlayan Çin, 1878'de Şarki Türkistan'ı yeniden istila etmiştir.

Daha sonra 1933 yılında çıkan ayaklanmalar neticesinde tekrar bağımsızlık ilan edilmiş ve Şarki Türkistan Devleti kurulmuştur. Kurulan bu yeni devletin ilk işi Türkiye ile temas kurmak olmuş ve Atatürk'ün emriyle birçok aydın ve fikir adamı, asker bu ülkeye gönderilmiştir. İngiltere başlangıçta kurulan bu yeni devlete büyük desteklerde bulunmuş, ancak kısa bir süre sonra bu desteğini çekmiştir. Çin-Rusya antlaşması ile birlikte ülke yeniden işgal edilmiş ve 1937 yılında Şarki Türkistan'ın bağımsızlığı sona ermiştir.

Şarki Türkistan topraklarında artan Çin baskısı sonucunda 1944 yılında "Üç Vilayet İnkılâbı" olarak bilinen ayaklanmalar ortaya çıkmış ve "Şarki Türkistan Cumhuriyeti" ilan edilmiştir. Ay yıldızlı gök bayrak Şarki Türkistan semalarında bir kez daha özgürce dalgalanmıştır. Fakat bu özgürlük girişimi de çok uzun süreli olmamış, Komünist Çin Kuvvetleri 1949 yılında Stalin'in de onayı ile Şarki Türkistan'a girerek işgal etmişlerdir. Bu tarihten günümüze kadar Şarki Türkistan mevcut haliyle Çin tarafından yönetilmektedir.

Türkistan Türk Devletlerinin kuruluşunda ve yıkılışında İngiltere ve Sovyetlerin büyük etkisi olmuştur. İngiltere kendi çıkarları doğrultusunda, güneye doğru ilerleyen Rusya'nın Hindistan sömürmesini tehdit edebileceği ve bu bölgede kurulmuş olan Şarki Türkistan Devleti'nin tampon olabileceği varsayımı üzerine Şarki Türkistan'a yardım etmiştir. Sovyetler ise hem Çin üzerinde etkin olmayı, hem de bölgenin kaynaklarından istifade etmeyi düşünmüş ve bu bölgeyi bir fırsat olarak görmüştür. Sovyetler özellikle Şarki Türkistan Cumhuriyetinin yıkılışında batıdan komünistlere yardım ederek ve Milliyetçi Çin'i tehdit ederek Komünistlerin galebesini kolaylaştırmıştır. Ayrıca Rusya, Amerika'nın yardımı ile bölgede bir tampon devlet kurulmasını istememiş ve Şarki Türkistan'ı Moğolistan gibi kukla bir devlet olarak kendisi kurup, kendi sınırlarına katmak istemiştir. Rusya 2'nci Dünya Savaşı bitince Çin ile bir dostluk antlaşması imzalamıştır. Ruslar Şarki Türkistan'da Çin'in iç işlerine karışma niyeti olmadığını belirtmiş ve bunun karşılığında Moğolistan'ın bağımsızlığını istemiştir. Böylece Moğolistan bağımsız olurken, Şarki Türkistan için sıkıntılı günler başlamıştır.

Denilebilir ki; Orta Asya Bölgesi, önceleri küresel güç olma stratejisi uygulayan, Rusya, İngiltere ve Çin; şimdilerde de ABD ve Çin arasındaki mücadelenin, içinde bulunduğumuz yüzyıldaki mekânı durumundadır. İki stratejik oyuncu dışındaki ülkelerin hangi tarafta yer alacakları konusunda yapacakları tercihlerin bu bölgedeki mücadelenin şiddetini, süresini ve sonucunu belirleyeceği değerlendirilmektedir. AB'nin bölgeyle ilişkileri ekonomik düzeyde kalırken, Rusya'nın mevcut ekonomik ve siyasi problemleri nedeniyle, bölgede tek başına belirleyici bir rol üstlenemeyeceği,

mevcut şartlar içinde ABD, AB ve Çin mihverinde kendisine azami fayda sağlayacak tutum ve faaliyetler izleyeceği değerlendirilmektedir.

Sonuç olarak; Öz Türk yurdu olan bu topraklar, şu an her ne kadar Çin'in sınırlarına dâhil olsa da, burada yaşayan Uygurların, diliyle, diniyle, kültürüyle Türk olduğu hatırlanmalıdır.

Kaynakça

- Bekin, M.R. (1997). *Şarki Türkistan Muhtırası*, Şarki Türkistan Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Donuk, A., Deliorman, A., Kocakaplan, İ. (1991). *Türklük Mücahidi İsa Yusuf*, Bayrak Yayınları, İstanbul.
- Donuk, A. (1987). *Tarihte Türk Devletleri*, Türk Tarih Kurumu, Ankara.
- Günay, B. (2005). *Avrupa'dan Asya'ya Sorunlu Türk Bölgeleri*, Kültür Yayınları, İstanbul.
- Bayırmıza, H. (1995). *Türkistan Devletlerinin Milli Mücadeleleri Tarihi*, Türk Tarih Kurumu, Ankara.
- Kurban, İ. (1995). *Şarki Türkistan Cumhuriyeti*, Türk Tarih Kurumu, Ankara.
- Kurban, İ. (1995), *Şarki Türkistan İçin Savaş*, Türk Tarih Kurumu, Ankara.